

Zlostavljanje i zanemarivanje djece u dječjoj književnosti: Matildin slučaj

Ivana Milković*

ivana.milkovic@ufzg.hr

<https://orcid.org/0000-0003-4141-742X>

<https://doi.org/10.31192/np.20.2.6>

UDK: 364.634:82-93

821.111Dahl, R.

Pregledni članak / Review

Primljeno: 22. lipnja 2021.

Prihvaćeno: 14. veljače 2022.

U radu se analiziraju glavni i sporedni likovi romana Matilda Roalda Dahla. Razmatraju se osobine i postupci Matilde, glavnoga lika, iz perspektive zlostavljanja i zanemarivanja djece u dječjoj književnosti. Izdvajaju se primjeri različitih oblika posrednoga i neposrednoga fizičkoga i emocionalnoga zlostavljanja, te zanemarivanja navedenih u djelu. Matilda kao junakinja razvija svoje intelektualne sposobnosti do razine u kojoj oni postaju fantastičan element priče i tako rješava nepovoljnu situaciju u kojoj se nalazi. Matilda je aktivan i glavni akter svojega djetinjstva i neustrašivo preuzima odgovornost za svoje sretno djetinjstvo. Analizira se i uloga sporednih likova. Odrasli likovi su ili zlostavljači pa ih treba kazniti ili pak sami svojevoljno ostaju ravnodušnima prema zlostavljanju, pa im nije posvećena gotovo nikakva pažnja. Djecu, kao žrtve zlostavljanja, karakteriziraju dva tipa odnosa prema zlostavljačima. Jedan tip su djeca žrtve nasilja koje paralizira strah od zlostavljača. Drugi tip su djeca koja se na sve moguće načine bore protiv zlostavljača i pokušavaju ga pobijediti. U drugi tip ubrajamo i Matildu, kojoj je dana tolika intelektualna moć i duhovna snaga da ona ni u jednom trenu ne posumnja u negativnost postupaka zlostavljanja. Sigurna je u svoj put te naposljetku u potpunosti preuzima ulogu junakinje, ne samo u svom životu, već i u svojoj okolini.

Ključne riječi: analiza likova, Roald Dahl, dječja književnost, Matilda, zanemarivanje djece, zlostavljanje djece.

* Doc. dr. sc. Ivana Milković, Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Savska cesta 77, HR-10000 Zagreb.

Uvod

Književnost, a tako i dječja književnost, neodvojiva je od kulture i vremena u kojemu nastaje. Aristotelova mimeza (*mimesis*), kao veza između književnosti i stvarnosti u kojoj je književnost neposredan odraz stvarnosti, u osnovi je mimetičkih analitičkih pristupa dječjoj književnosti. Središte takvih pristupa čine pitanja o načinu na koji su društvene strukture predstavljene u dječjoj književnosti te kako je pojedini književni tekst odraz vremena i društva u kojemu je nastao. Najčešće se promatraju obitelj i škola kao dvije najvažnije institucije u životu djeteta.¹

Upravo su obitelj i škola glavna mjesta radnje u romanu *Matilda* Roalda Dahla.² Dahl, i sam žrtva zlostavljanja, kao središnju temu romana postavlja zlostavljanje i zanemarivanje djece. U romanu kritizira obitelj i školu, osnovne zajednice kojima djeca pripadaju u mlađoj dobi, te uz pomoć nadnaravnoga nudi rješenje postavljenoga problema zlostavljanja i zanemarivanja. Roman pripada žanru magijskoga realizma (engl. *magic realism*) kojega karakterizira pripovijedanje o nadnaravnim i magičnim događajima realističnim tonom pripovijedanja, čime se stvara nova perspektiva u kojoj čitatelji slijede pripovjedača i prihvaćaju realistično i nadnaravno na istoj razini.³

Nakon definiranja osnovnih pojmova, u ovome se radu analizira fiktivan slučaj zlostavljanja i zanemarivanja glavnoga i sporednih likova u hrvatskome prijevodu romana *Matilda*. Razmatraju se osobine i postupci Matilde, glavnoga lika, iz perspektive zlostavljanja i zanemarivanja u dječjoj književnosti. Izdvajaju se primjeri različitih oblika posrednoga i neposrednoga fizičkoga i emocionalnoga zlostavljanja, te zanemarivanja navedenih u djelu. Na kraju se problematizira odgovor žrtve na zlostavljanje i zanemarivanje. Istraživanje se povezuje i nastavlja na ranija slična istraživanja o nasilju u Dahlovim romanima, posebice sa strukturalnim i psihološkim pristupom analizi djela⁴ te elementima nasilja i njihovoj pojavnosti u turskim prijevodima.⁵

¹ Usp. Maria NIKOLAJEVA, *Aesthetic Approaches to Children's Literature*, Oxford, The Scarecrow Press, 2005, 73.

² Roald DAHL, *Matilda*, ilustr. Quentin Blake, London, Jonathan Cape, 1988. Hrvatski prijevod romana načinila je Ljiljana Ščurić, a objavljen je s izvornim ilustracijama Quentina Blakea u izdanju Mozaik knjige 1998. i 2020.

³ Usp. Maggie Ann BOWERS, *Magic(al) Realism*, London – New York, Routledge, 2004.

⁴ Usp. Marliza YENI, Shintia ARISKA, Children's Revenge on the Bullying Adults in Roald Dahl's Children's Literature, *Proceeding of The 13th International Conference on Malaysia – Indonesia Relations (PAHMI)*, Sciendo, 2019, 164-171.

⁵ Usp. Esma DUMANLI KADIZADE, Baris KARAZ, Examining the Violence Elements in the Children's Books of Roald Dahl, *Eurasian Journal of Educational Research*, 93, 2021, 95-114.

1. Zlostavljanje i zanemarivanje djece

Zlostavljanje i zanemarivanje vrlo je teško definirati zbog opsega mogućih postupaka koji pripadaju tim kategorijama. U stranoj literaturi pronalazimo niz definicija kojima je zajednički nazivnik nedostatak roditeljske ili starateljske brige o djetetu koja je potrebna za djetetov razvoj i blagostanje, a vodi medicinskim, razvojnim, psihosocijalnim i zakonskim posljedicama.⁶ Isto vrijedi i za definicije koje se mogu naći u domaćoj literaturi, a koje uključuju »ponašanja u kojima se uz pomoć nasilja djetetu hotimice ugrožava ili oštećuje tjelesni, seksualni i emocionalni integritet«.⁷

Jasno je da je svako zlostavljanje oblik nasilja za koje nema opravdanja te je »zlostavljanje neprihvatljivo jer je riječ o okrutnom i ponavljajućem ugnjetavanju koje vrše jači nad slabijima«.⁸ Važno je uočiti da je kod zlostavljanja zapravo uvijek riječ o odnosu moći: zlostavljač je ili u nekom pogledu moćniji od osobe nad kojom čini nasilje, ili tek želi postati moćniji činom zlostavljanja, zlostavom.

Pojam zlostavljanja djece obuhvaća fizičko, emocionalno i seksualno zlostavljanje, te zanemarivanje.⁹ Nažalost, povijest različitih oblika zlostavljanja djece u svim navedenim oblicima je vrlo stara te dokazano seže do drevnog Rima i Sparte, te astečke civilizacije i Maya.¹⁰ Fizičko zlostavljanje djece znači nanošenje ozljeda djetetu fizičkim putem, a odgovornost nemaju samo pojedinci koji neposredno ozljeđuju dijete već »i osobe koje ozljeđivanje nisu spriječile«.¹¹

Emocionalno zlostavljanje se često naziva i psihološkim zlostavljanjem da bi se naglasile sveobuhvatne posljedice koje uključuju kognitivnu i emocionalnu dimenziju zlostavljanja. Najčešći oblici emocionalnog zlostavljanja su:

»odbacivanje djetetovih potreba; teroriziranje ili tretiranje djeteta kontinuiranim verbalnim napadajima koji stvaraju klimu straha, napetosti i nesigurnosti; ignoriranje i degradiranje djeteta što uključuje i izostanak pozitivnih stimulacija; manipuliranje djetetom u cilju zadovoljenja nekih svojih potreba koje nisu sukladne djetetovim; izolacija; konstantni sarkazam, ponižavanje (blamiranje);

⁶ Npr. Angelo P. GIARDINO, Michelle A. LYN, Eileen R. GIARDINO, Introduction. Child Abuse and Neglect, u: Angelo P. GIARDINO i dr. (ur.), *A Practical Guide to the Evaluation of Child Physical Abuse and Neglect*, New York i dr., Springer, 1997/2012, 3-30.

⁷ Irma KOVČO VUKADIN, Tajana LJUBIN GOLUB, Natalija DAMJANOVIĆ, Nasilna viktimizacija djece u Hrvatskoj – stanje i trendovi, u: Vladimir KOLESARIĆ (ur.), *Nasilje nad djecom i među djecom*, Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2010, 249-266, 250.

⁸ Ken RIGBY, *Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti*, Zagreb, Mosta, 2006, 11.

⁹ Usp. Gordana BULJAN-FLANDER, Dubravka KOCIJAN-HERCIGONJA, *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*, Zagreb, Marko M, 2003; Renata MILJEVIĆ-RIĐIČKI, Zlostavljanje djece. Oblici zlostavljanja i njihovo prepoznavanje, *Društvena istraživanja*, 4-5 (1995) 18-19, 539-549.

¹⁰ Usp. James Michael LAMPINEN, Kathy SEXTON-RADEK, Protecting Children from Violence. Historical Roots and Emerging Trends, u: James Michael LAMPINEN, Kathy SEXTON-RADEK (ur.), *Protecting Children from Violence. Evidence-Based Interventions*, New York – Hove, Psychology Press, 2010, 1-12.

¹¹ Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, *Zlostavljanje...*, 37.

podržavanje djetetovog neadekvatnog ponašanja, podmićivanje; verbalni napadaji; pritisak na dijete da brže odraste što proizlazi iz roditeljskih potreba a koje dijete ne može zadovoljiti radi faze svog psihobiološkog razvoja.«¹²

Svaki navedeni oblik zlostave može se dalje opisati, pa tako npr. odbacivanje, između ostaloga, obuhvaća i:

»Odbijanje djetetovih potreba za psihološkom, medicinskom ili edukativnom pomoći; omalovažavanje i podsmjeh; kritiziranje i povrjeđivanje; odbacivanje i ismijavanje djetetovih ideja; nazivanje djeteta pogrdnim imenima.«¹³

Seksualno zlostavljanje je »seksualni čin nametnut djetetu koje nije dovoljno emocionalno, motivacijski i kognitivno razvijeno za takav čin«.¹⁴ Seksualno zlostavljanje je uvijek težak oblik zlostave, te ostavlja i fizičke i emocionalne posljedice.¹⁵

Zanemarivanje je teško jednoznačno odrediti jer njegova definicija ovisi o stavovima »koji proizlaze iz organizacije društva, vjerovanja, kulturalnih karakteristika i obiteljske organizacije«.¹⁶ Zanemarivanje djece može biti zdravstveno ili medicinsko, fizičko, emocionalno i obrazovno ili edukativno, a pojedini oblici se prepoznaju po utjecaju na fizički i psihički razvoj djeteta.¹⁷

Česti oblici zdravstvenog zanemarivanja su npr. nedovođenje djece liječniku na cijepjenja ili obavezne preglede, izostanak pravilne prehrane, zdravog sna i zdravih uvjeta stanovanja, zapostavljanje djeteta ili izostanak nadzora; dok se fizičko zanemarivanje djece najčešće prepoznaje po tjelesnoj stagnaciji u razvoju, odnosno nenapredovanju kao posljedici nedovoljnog unosa energije. Edukativno zanemarivanje djece karakterizira nedostatak potpore, pomoći ili poticanja tijekom obrazovnog procesa ili učenja. Relativno čest oblik zanemarivanja je emocionalno zanemarivanje, i to posebice u slučajevima kada se roditelj ne obazire ili ignorira djetetove potrebe i želje.¹⁸ Ipak, upravo je emocionalno zanemarivanje i iznimno teško utvrditi zbog nepostojanja fizičkih dokaza.¹⁹

Za potrebe ovoga rada važno je izdvojiti i oblik školskoga zlostavljanja, tj. zlostavljanje u školama, koje se također pojavljuje u mnogim oblicima. Promotrimo li kulturno-povijesnu dimenziju školstva uočit ćemo da tjelesno kažnjavanje u *odgojne svrhe* postoji otkad postoji i sama škola,²⁰ a zadržalo se, nažalost, sve do današnjih dana, iako je strogo osuđeno od struke.

¹² Isto, 4.

¹³ Isto, 5.

¹⁴ Isto, 10.

¹⁵ Usp. Kovčo Vukadin, Ljubin Golub, Damjanović, *Nasilje...*, 256.

¹⁶ Kristina SESAR, Damir SESAR, Zanemarivanje – definiranje, rizični čimbenici i posljedice za psihološki razvoj djeteta, *Magistra Iadertina*, 3 (2003) 3, 83-93, 84.

¹⁷ Usp. isto, 88-89; Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, *Zlostavljanje...*, 65-73.

¹⁸ Usp. Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, *Zlostavljanje...*, 68.

¹⁹ Usp. Sesar, *Zanemarivanje...*, 84.

²⁰ Usp. Vesna BILIĆ, Gordana BULJAN FLANDER, Hana HRPKA, *Nasilje nad djecom i među djecom*, Zagreb, Naklada Slap, 2012, 15.

Zlostavljanje u školama možemo podijeliti u dvije vrste: zlonamjerno i nezlonamjerno. U samoj biti zlonamjernoga zlostavljanja je zla namjera, tj. namjerno se želi nauditi onome koga se smatra manje moćnim. Jedan od oblika nezlonamjernoga zlostavljanja je edukativno zlostavljanje, koje može proizaći iz same situacije, ali – iako u biti u tom slučaju nema zle namjere, dapače, ona može biti i izrazito pozitivna, pa promatračima, čak i sudionicima, izgleda da takvo zlostavljanje koristi žrtvi – to je opasno iskrivljavanje istine jer je zlostavljač uvijek osoba koja ima veću moć te je iskazuje nad osobom manje moći. Za razumijevanje takvih situacija je važno imati na umu omjer moći i osjećaje žrtve.²¹

2. *Matilda Roalda Dahla*

Roald Dahl (1916-1990), britanski pisac norveškoga porijekla, poznat je autor niza djela dječje književnosti. Njegova slava je priznata posebice na području engleskoga govornoga područja, te ga se često navodi kao autora »najpopularnijih djela dječje književnosti svih vremena«. ²² S druge strane, njegova su djela stalna tema oprečnih razmišljanja i kritika, ne samo književnih kritičara i teoretičara, već i samih čitatelja.

Dahl je jedan od rijetkih autora dječje književnosti koji u svoja djela namijenjena djeci uključuje grotesku.²³ Gotovo sva Dahlova djela za djecu jasno prikazuju borbu dobra i zla. Lik djeteta utjelovljuje dobro koje na kraju slavno, ponekad čudesno, pobjeđuje. Zlo je često opisano do odvratnih i bizarnih detalja. Na kraju djela se sa zlom, koje često utjelovljuju odrasli likovi zlostavljači, oštro obračunava, s iznimno jakim osjećajem pravde.²⁴ Ako je veza između odraslih likova i likova djece pozitivna, ti odrasli imaju neku karakteristiku koja inače pripada djeci, ili su barem »djeca u srcu«. U skladu s time, samo su odrasli likovi koji zloporabe svoju poziciju moći okarakterizirani negativno.²⁵

Književni kritičari često ocjenjuju Dahlova djela za djecu okrutnima ili čak sadističkima, no Dahl u sve negativne ili nasilne događaje uvijek uvodi dozu humora,²⁶ što se često koristi u Dahlovu obranu pozivajući se na drugačiju interpretaciju. Sam autor je naglašavao da nasilne događaje nikada nije opisivao

²¹ Usp. Rigby, *Zlostavljanje u školama...*, 15-17.

²² Anita SILVEY, *The Essential Guide to Children's Books and Their Creators*, Boston – New York, Houghton Mifflin Company, 2002, 115; usp. John Rowe TOWNSEND, *Written for Children. An Outline of English-language Children's Literature*, London, The Scarecrow Press, 1996, 239-240.

²³ Usp. Nikolajeva, *Aesthetic Approaches...*, 50.

²⁴ Usp. Silvey, *The Essential...*, 115.

²⁵ Laura VIÑAS VALLE, *De-constructing Dahl*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2016.

²⁶ Usp. Maria SZUBER, *Homswogglers, Whangdoodles and other dirty beasts. The comic grotesque in Roald Dahl's writings for children*, Montreal, McGill University, 1999.

u detalje, već ih je jednostavno brzo priveo humorističnom kraju te tako uspio izbjeći eksplicitnost događaja, a samim time i vulgarnost. Osim uporabe humora, Dahl o velikim, stvarnim i strašnim problemima kao što je zlostavljanje djece govori »tako da se na prvi pogled doimaju nestvarnima, kao iz svijeta bajke«. ²⁷ Kada na kraju djela protagonist trijumfira u pobjedi dobra nad zlim uz nagradu pobjedniku, ²⁸ čitatelj je svjestan da su nesretni događaji opisani u djelu kritika upućena odraslima i društvu koje nije uspjelo zaštititi žrtvu.

Tematika vječne borbe dobra i zla s primjerima zlostavljanja djece od strane odraslih poveznica je s Dahlovim privatnim životom. Naime, u Dahlovoj se biografiji ističu njegovi snalažljivi i iznimno sposobni roditelji koji se hrabro i uspješno bore sa svim životnim nedaćama. Istu životnu snagu i intelektualnu snalažljivost nalazimo i u Dahlovu životu. No, ulazak u britanski školski sustav na Dahlu ostavlja neizbrisiv trag. Dahl je često naglašavao osobno iskustvo psihičkoga i fizičkoga zlostavljanja u školi, ²⁹ djelomično opisanog u biografiji »Boy« (1984), koje ga je obilježilo za cijeli život, a jamačno i utjecalo na njegov poseban književni izričaj.

Roman *Matilda* objavljen je 1988. godine s ilustracijama Quentina Blakea. Jedini je prijevod romana na hrvatski jezik načinila Ljiljana Šćurić. Prijevod je objavljen u nakladi Mozaik knjige u Zagrebu 1998. i 2020. godine, u oba slučaja opremljen izvornim ilustracijama Quentina Blakea. ³⁰

Matilda je fizički sitna djevojčica iznimnih i čudesnih (fantastičnih) intelektualnih sposobnosti. Pripovjedač je opisuje kao čitateljicu knjiga, tankočutnu, osobito bistru, djevojčicu hitrog uma i sitne građe koja je ujedno i ljubazna, skromna, uljudna i draga te stoga lako sklapa prijateljstva. Okružena je različitim oblicima zlostavljanja, a i sama je žrtva zlostavljanja i roditeljskog zanemarivanja. Situacije zlostavljanja koje Matilda proživljava možemo razvrstati u posredno i neposredno fizičko i emocionalno zlostavljanje, te zanemarivanje. Dok emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje Matilda proživljava neposredno, kao žrtva, sama Matilda nije žrtva fizičkog zlostavljanja. Ipak, prisutna je u nekoliko situacija fizičkoga zlostavljanja, dok ostale navedene situacije opisuju same žrtve.

²⁷ Maja VERDONIK, Filmska prilagodba romana za djecu kao poticaj za čitanje književnog predloška, u: N. TATKOVIĆ, A. MURADBEGOVIĆ (ur.), *Drugi dani Mate Demarina. Kvalitetna edukacija i stvaralaštvo. Zbornik znanstvenih i stručnih radova*, sv. I, Pula – Zagreb, Sveučilište u Rijeci, Visoka učiteljska škola u Puli – Hrvatski pedagoško-književni zbor, 2002, 225-233.

²⁸ Usp. Maja VERDONIK, Književno djelo kao poticaj za razgovor o darovitoj djeci, u: Marjan BLAŽIĆ (ur.), *Zbornik radova Mednarodnog znanstvenog simpozija Nadarjeni – izkorišćen ali prezrt potencial*, Novo Mesto, Slovensko združenje za nadarjene, 2003, 539-542.

²⁹ Usp. Yeni, Mariska, *Children's Revenge...*, 169.

³⁰ Svi citati iz romana u daljnjemu tekstu preuzeti su iz hrvatskoga izdanja Roald DAHL, *Matilda*, Zagreb, Mozaik knjiga, 2020.

2.1. Roditeljsko zanemarivanje i emocionalno zlostavljanje

Matildu zanemaruju njezini roditelji. Svaka sumnja u zanemarivanje je grubo otklonjena na samom početku knjige opisom odnosa u kojemu roditelji Matildu doslovno smatraju krastom koju će otrgnuti i baciti daleko od sebe čim dođe vrijeme.³¹ Od Matildinog rođenja njihov odgoj je neprimjeren te u mnogim situacijama naprosto suprotan ne samo toplom roditeljskom stilu odgajanja, već i zdravom razumu.

U odnosu roditelja prema Matildi razlikujemo emocionalno zlostavljanje kao što je izostanak pozitivnih reakcija, verbalno zlostavljanje i ignoriranje. Izdvajamo nekoliko primjera:

- Budući je Matilda natprosječno inteligentna, u dobi od godinu i pol govori izvrsno te raspolaže rječnikom odrasle osobe. Ovo je povod za prvi primjer ne samo izostanka pozitivne reakcije njenih roditelja, već i potiskivanja razvoja njenih sposobnosti. Naime, roditelji je nazivaju lajavicom i govore joj da malene djevojčice moraju biti viđene, a ne da ih se čuje.³²

- Od svoje treće godine Matilda svako poslijepodne ostaje sama kod kuće, bez ikakvog nadzora odrasle osobe, a svoju *slobodu* koristi za čitanje knjiga u lokalnoj knjižnici jer je jedina knjiga u kući samo majčina kuharica za početnike.

- Ignoriranje je jasno naznačeno, pogotovo u situacijama kada je cijela obitelj na okupu, a Matildini otac ili majka svjesno negiraju Matildinu prisutnost obraćajući se samo svojem sinu.

- Otac verbalno zlostavlja Matildu vrijeđajući je: »Ne shvaćaš zato što si obična mala glupača. (...) Odveć si glupa.«³³

U slučajevima zanemarivanja Matilde, razlikujemo zdravstveno i edukativno zanemarivanje:

- Zajedničke obiteljske večere su obično pred televizorom s prigrizanom brzo pripremljenom hranom. Tanjuri s hranom drže se u krilu ili na koljenima.

- U nekoliko se navrata naglašava da je Matilda izrazito sitna djevojčica, pa je moguće da se na taj način želi dati do znanja koliko je neprimjerena

³¹ »Imali su sina po imenu Miha i kćer po imenu Matilda, a osobito prema Matildi, odnosili su se kao da je kakva krasta. Krasta je nešto što moraš trpjeti dok ne dođe trenutak kada je možeš strgnuti i baciti. Gospodin i gospođa Papričić jedva su čekali dan kada će svoju kćerkicu Matildu moći baciti, po mogućnosti u susjednu državu ili još dalje. Strašno je već i kada se roditelji prema *prosječnoj* djeci odnose kao prema krastama i plikovima, ali nekako je još strašnije kada je to dijete *natprosječno* – naime tankočutno i bistro« (*isto*, 10).

³² »Kad joj je bila *godina i pol*, već je besprijekorno govorila, a znala je jednako mnogo riječi kao većina odraslih. Umjesto da je pohvale, roditelji su joj rekli da je dosadna lajavica i strogo je upozorili da male djevojčice moraju biti kuš dok i tko nešto ne upita« (*isto*, 11).

³³ *Isto*, 22.

roditeljska skrb prema Matildi i naznačiti moguće fizičko zanemarivanje uzrokovano lošom prehranom.

- Pripovjedač objašnjava: »Iskreno govoreći, sumnjam da bi primijetili i da se kući dovukla slomljene noge.«³⁴
- Jednom prigodom, po povratku s posla, otac, izrazito loše volje, bez ikakvog povoda istrgne Matildi iz ruku knjigu koju čita (*Crveni poni* Johna Steinbecka) i podere stranice na Matildin užas.
- Matilda u školu ne kreće kada i njeni vršnjaci, već kasni s pohađanjem nekoliko mjeseci. Osim toga, njen otac unaprijed govori Matildinoj ravnateljici da će Matilda u školi sigurno samo praviti probleme.
- Jedina knjiga u kući je majčina kuharica početnica, a Matildini roditelji odbijaju kupiti joj bilo kakvu knjigu.³⁵

2.2. Zlostavljanje u školi

U školi koju Matilda pohađa dominantna je osoba ravnateljica Grozobrad, zlostavljačica djece, koje se boje i odrasli. Zanimljivo je već i samo njezino ime, kojim se čitateljima daje naslutiti da je riječ o opasnoj, nasilnoj osobi krupne građe (u izvorniku Trunchbull, engl. *truncheon* – pendrek, *bull* – bik) koja je izvrsno prenesena i u vizualni diskurs u ilustraciji Quentina Blakea.³⁶ Ravnateljica ne preže pred teškim verbalnim zlostavljanjem djece koje dodatno daje boju i uvjerljivost njenom zlostavljačkom karakteru.

Lik zlostavljačice Grozobradice je u potpunosti negativan, te se za njeno ponašanje ne nudi razumijevanje niti opravdanje. Isti odnos čitatelj gradi i prema roditeljima. Naime, budući da je poznato da su zlostavljači najčešće i sami prethodno bili žrtve zlostavljanja,³⁷ (odrasli) čitatelj očekuje poveznicu s kulturom odgajanja i s mogućim ranijim zlostavljanjima u dječjoj dobi koja se

³⁴ *Isto*, 10.

³⁵ Navedena situacija je primjer edukativnog zanemarivanja prema Vesna BILIĆ, *Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima*, Zagreb, Obrazovni izazovi – Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018, 237.

³⁶ »Nekoć je bila poznata sportašica i još je uvijek imala snažne mišiće. Nazirali su se na njezinu bikovskom vratu, u širokim plećima, debelim rukama, žilavim zglobovima i snažnim nogama. Kad biste je pogledali, pomislili biste da ta savija željezne šipke i telefonski imenik cijepa u komadu. Lice joj, bojim se, nije bilo ni lijepo ni ljubazno. Isturena brada pokazivala je tvrdoglavost, stisnute usnice okrutnost, a u pogledu joj se vidio prezir prema svima. A što se njezine odjeće tiče... pa, bila je najblaže rečeno neobična. Uvijek je nosila dugu smeđu pamučnu kutu, zategnutu u pasu širokim kožnatim remenom. Remen se sprijeda kopčao golemom srebrnom kopčom. Široka bedra što su se pomaljala ispod kute bila su utegnuta u tamnozeleno hlače od grubog gabardena. Dopirale su do ispod koljena, a ispod njih nosila je zelene dokoljenke ispod kojih su se savršeno vidjeli snažni listovi. Na nogama je imala smeđe cipele ravnih potpetica. Ukratko, više je nalikovala na krvožednog lovca nego na ravnateljicu škole« (Dahl, *Matilda...*, 83).

³⁷ usp. Miljević-Ridički, *Zlostavljanje...*, 541.

često pogrešno pokušaju opravdati kulturološkim posebnostima. No, u djelu je kategorički naglašeno da nema opravdanja za zlostavljanje i zanemarivanje. Na taj način čitatelj jednostavno postaje svjestan veličine zla koje je utjelovljeno u odraslim likovima zlostavljačima i očekuje za njih pravednu i tešku kaznu. Zlo utjelovljeno u liku ravnateljice Grozobradice kulminira jer mrzi djecu samo zato što su djeca. Ona svoje ponašanje ne smatra zlostavljačkim, negativnim ili nepotrebnim i žudi za danima kada su se djeca smjela udarati remenom u edukativne svrhe. Sada je prisiljena biti kreativnija u svome zlostavljanju. Tako npr. Grozobradica u svome uredu ima *gušilicu*, spravu za zlostavljanje djece, visoki uski ormar s unutarnje strane obložen čavlima i komadićima stakla. Ormarić je toliko uzak da se u njega ne može čučnuti ili sjesti, već se mora stajati i održavati ravnotežu da se osoba koja je unutra ne bi ozlijedila.³⁸

Fizičko zlostavljanje djece je zapanjujuće i preuveličano do apsurdnih razmjera, primjerice kada ravnateljica Grozobradica djecu baca kroz otvoreni prozor. Grozobradica naime često baca djecu i predmete kroz prozor da bi ostala u formi jer je prije sudjelovala na olimpijskim igrama u bacanju kugle, a »krupan dječak je otprilike iste težine kao kugla i stoga vrlo koristan za vježbanje«.³⁹ Tim preuveličavanjem Dahl ne pokušava banalizirati zlostavljanje, već naglasiti stav zlostavljača prema djeci kao prema običnim predmetima ili spravama za vježbanje. Osim toga, preuveličavanje štiti Grozobradicu u literarnom svijetu, jer, kada bi se djeca povjerala svojim roditeljima i iskreno rekla što radi Grozobradica, roditelji im nikada ne bi povjerovali.

U fizičko zlostavljanje djece ubrajaju se i primjeri kada ravnateljica Grozobradica podiže dječake za kosu ili za uši, a budući da mrzi kečke, djevojčicu zgrabi za kečke, zakovitla je i baci poput kugle. Zanimljivo je da Grozobradica spominje i svoj literarni uzor, a to je lik Mr Wackforda Squeersa iz romana *Nicholas Nickelby* Charlesa Dickensa.⁴⁰ Squeers je pokvareni ravnatelj škole za dječake, koji zlostavlja djecu do neviđenih razmjera. Pretpostavlja se da je Dickens lik Squeersa formirao prema svom vlastitom iskustvu s ravnateljima u engleskim školama za dječake koje je pohađao. Isto je učinio i Dahl opisujući ravnateljicu Grozobradicu, što potvrđuje spomenutom intertekstualnom poveznicom.

³⁸ Usp. Dahl, *Matilda*, 104.

³⁹ *Isto*, 110-112.

⁴⁰ Usp. *isto*, 156.

2.3. Reakcije na zlostavljanje i borba protiv zlostavljanja i zlostavljača

Reakciju djece na zlostavljanje ravnateljice Grozobradice najbolje opisuju riječi djevojčice Hortenzije:

»Mi smo križari, odvažna vojska koja se bori za život gotovo goloruka, a Grozobradica je Princeza tame, Zla zmija, Strašni zmaj, i sve joj je oružje na raspolaganju. Težak je to život. Nastojimo pomagati jedni drugima.«⁴¹

Stoga djeca, u međusobnoj solidarnosti, ukoliko skupe dovoljno hrabrosti, ne prežu ni pred čim da bi se borila protiv zlostavljača. Djeca se mahom boje i dršću na sam spomen svoje zlostavljačice, ravnateljice Grozobradice, no uvijek pokušavaju komunicirati uljudnim razgovorom i voditi se logikom, a nekolicina uspijeva skupiti dovoljno hrabrosti i boriti se protiv Grozobradice raznim nepodopštinama.

Matilda bez ustručavanja pristaje na borbu protiv Grozobradice i njene tiranije te svojim iznimnim intelektualnim sposobnostima počinje smišljati vlastite bitke. Na takvom *svetom* zadatku razvije svoje čudesne kinestetičke moći.

U jednom se trenutku nameće pitanje zašto se roditelji ne pobune i zaštite svoju djecu od ravnateljice. Objašnjenje je da se boje da će i roditeljima ravnateljica činiti isto što i djeci,⁴² pa se oni radije ne upliću. Na taj način su djeca prepuštena sama sebi. Jasno je da dječjem čitatelju ovakvo obrazloženje izostanka roditeljske zaštite može biti u potpunosti normalno. Odraslom čitatelju ono je neprimjereno, no u djelu ispunjava svoju svrhu: Dahl želi djeci dati moć da se izbore za sebe.

Za krajnju pobjedu nad ravnateljicom, utjelovljenjem zla, nije dovoljna, a ni moguća, fizička nadmoć. Stoga Dahl pribjegava psihičkoj pobjedi nad tiranijom. Takav primjer vidimo kada dječak Jura Dotepenac pojede krišku ravnateljici čokoladne torte, a za kaznu pred cijelom školom mora jesti cijelu čokoladnu tortu. Dječak je isprva prestravljen ravnateljicom i sumnja na otrov, no torta je ukusna i nekako uspijeva krišku po krišku jesti tortu pred ravnateljicom i svim prisutnim učenicima. Ako zastane prije nego cijelu pojede, ravnateljica će ga smjestiti u gušilicu. Svi učenici s napetošću promatraju kako u usta stavlja zalogaj po zalogaj torte, te se pred kraj cijela škola usuđuje navijati za Juru. U tom trenutku svaki njegov zalogaj čokoladne torte postaje mala pobjeda protiv tiranije ravnateljice. Jura na kraju uspijeva jesti cijelu tortu na opće veselje svih učenika, a ravnateljica Grozobradica razbješnjena njegovim uspjehom razbije tanjur na kojem je bila torta o njegovu glavu, no bez ikakvih posljedica za dječaka.⁴³

⁴¹ *Isto*, 109.

⁴² Usp. *isto*, 116.

⁴³ Usp. *isto*, 122-131.

Matildina učiteljica Slatkić shvaća svu besmislenost i odvratnost ravnateljčinog zlostavljanja djece, između ostaloga, kako ćemo kasnije saznati, i zbog toga što je i nju Grozobradica okrutno zlostavljala dok je bila dijete. No, Slatkić, osim verbalnog protivljenja slabijeg intenziteta, ostaje prilično suzdržana u zlostavljačkim situacijama. Vrhunac njenog opiranja zlostavljačici Grozobradici je vlastito osamostaljenje. Iako je Slatkić time duhovna pobjednica, čitajući njenu životnu priču ostajemo pod dojmom da je ona još uvijek samo žrtva zlostavljanja jer zbog svoje zlostavljačice živi na rubu gladi i siromaštva. No, čak su i takvi, vrlo loši uvjeti življenja, učiteljici Slatkić oslobođenje od zlostavljanja, pa ona ne doživljava tragičnost situacije u kojoj živi.

Za razliku od nje, Matildi je u potpunosti jasno da Slatkić tek treba izvojevati pobjedu nad svojom zlostavljačicom, te ju to duboko poveže s njom. Matilda će, uz drugu djecu koju spašava od Grozobradice, spasiti i svoju voljenu učiteljicu Slatkić koja, poput djeteta, tek čeka svoje potpuno oslobođenje.

Matilda smisli i provede plan u kojem potpuno porazi Grozobradicu rabeći svoje nedavno otkrivene moći telekineze i uspijeva cijelu priču završiti sretno za obje. Nakon svega, Matildine telekinetičke moći nestaju, no čitatelju to nije bitno, jer su one i više nego poslužile svojoj svrsi: zahvaljujući njima, Matilda je porazila zlo, ravnateljicu Grozobradicu.

2.4. Matildina reakcija na zlostavljanje i zanemarivanje

Čitateljima je od samoga početka jasno da Matilda nije tipična žrtva. Zlostavljanje i zanemarivanje u dječjoj dobi često ostavlja dugotrajne i sveobuhvatne posljedice na pojedinca, a posebice teškoće socijalnog funkcioniranja, od slabije aktivnosti u vršnjačkoj igri i kontrole ponašanja, do nižih kognitivnih sposobnosti i zastoja u rastu i razvoju.⁴⁴ Matildine sposobnosti i ponašanje su suprotnost svim očekivanim obrascima: ne pokazuje tendenciju zlostavljanja već se njezino osvećivanje uspješno zaustavlja nakon postignutog cilja, skromna je i empatična prema vršnjacima, unatoč očitoj intelektualnoj superiornosti te je zdravo samopouzdana, unatoč dugotrajnom zanemarivanju i podcjenjivanju od strane roditelja.

Dahl to djelomično objašnjava načitanošću i pročitanim književnim djelima (klasici britanske i američke književnosti) koji Matildi daju sliku idealnoga, a u njezinom životu nezadovoljenoga obiteljskoga života ispunjenog ljubavlju, razumijevanjem i prihvaćanjem. Ona je u potpunosti sigurna da njezini roditelji nisu u pravu kada je nazivaju glupom, nezalicom i raznim drugim pogrđnim imenima, te ni u jednom trenutku ne posumnja u sebe. S druge strane, silno

⁴⁴ Usp. Anđelka BULATOVIĆ, Posljedice zlostavljanja i zanemarivanja djece predškolske dobi, *Život i škola*, 27 (2012) 58, 211-221.

želi dobre i ljubazne roditelje. Matilda shvaća da je moć koju odrasli misle da posjeduju samo disfunkcionalan splet godina starosti, slučajnosti i agresije.⁴⁵

Iako Matilda od svoje treće godine ostaje sama svako poslijepodne, ne očajava, već odlučuje iskoristiti to vrijeme za odlaske u knjižnicu gdje razvija svoju darovitost. Da je Matilda osjećajna i nježna djevojčica koju pogađa roditeljski nemar saznajemo kada ju knjižničarka gospođa Filipović pita hoće li se njena majka zabrinuti što sama dolazi u knjižnicu, a Matilda tužno odgovara da njenu majku nije briga što ona radi. Na to se knjižničarka Filipović zabrinula, ali se odlučila »ne upletati«,⁴⁶ a tim je postupkom, tj. izostankom primjerene reakcije na zanemarivanje djeteta postala još jedna odrasla osoba koja bi trebala snositi teret odgovornosti za zlostavljanje i zanemarivanje Matilde.

Matilda ne oponaša svoje roditelje, niti usvaja njihove moralne, odnosno nemoralne postupke. Matilda je izrazito moralna u nizu situacija koje uključuju neprimjereno ili nemoralno ponašanje njenih roditelja, a čak pokušava i »predgojiti« oca koji vara pri prodaji rabljenih automobila u svakoj prilici, ili nagovoriti cijelu obitelj da jedu za stolom umjesto pred televizorom.

Matilda ne želi biti žrtva, pa odlučuje da to i nije. Ona uzvraća svojim zlostavljačima. Ubrzo zamrzi svoje roditelje, iako se bori protiv tog osjećaja, te se odlučuje osvetiti svojim roditeljima kada se prema njoj ponašaju nečovječno. Njezine kazne su promišljene i razrađene, no ne mogu se ocijeniti kao nastavljane ili kopiranje zlostavljačkog ponašanja, već uvijek imaju notu dječje nepodopštine, te ih čitatelj od samoga početka doživljava označene kao pozitivne događaje. Tako npr. kada joj otac divljački istrgne knjigu iz ruku i podere joj stranice, Matilda sljedeće jutro uzvraća protunapadom: ocu zamijeni sadržaj bočica, pa otac zabunom oboji svoju kosu u plavo. Za sljedeću kaznu ljepilom namaže njegov omiljeni šešir koji mu se zbog toga zalijepi za glavu pa mora vrlo neobično ošišati kosu. Sljedeći put uplaši cijelu obitelj papigom za koju misle da je duh. Ipak, ona samo želi dobre roditelje koji će je voljeti i razumjeti, te biti časni i inteligentni. Budući da oni nisu takvi, niti će takvi postati, Matilda jedini spas od svoje propasti nalazi u uzvraćanju udarca. Malena i sitna, njena jedina snaga se krije u njenom intelektu. Pomoću natprosječne inteligencije i intelektualnih sposobnosti koje prelaze granice realnoga i postaju natprirodni, magijski element realizma, Matilda pobjeđuje svoje zlostavljače.

Matildini postupci osvete sadrže dozu humora i vođeni su pravdom, kao u bajkama, gdje pravda mora biti zadovoljena, a zlo kažnjeno. Dječji čitatelji su u promišljanju o djelu vođeni upravo konceptom pravde. Oni jasno razlikuju literarni od stvarnoga svijeta, pri čemu literarni svijet služi kao inspiracija u

⁴⁵ Jonathon CULLEY, Roald Dahl – »It's about children and it's for children« – but is it suitable?, *Children's Literature in Education*, 22 (1991) 1, 59-73.

⁴⁶ Usp. isto, 16-17.

propitkivanju i osnaživanju vlastitoga sebe. Stoga dječji čitatelji Matildu smatraju svojim herojem, iako nisu svi njezini postupci herojski.⁴⁷

Kroz proces razvijanja svojih natprirodnih moći Matilda se transformira u snažan i moćan lik,⁴⁸ pri čemu njena moć ne počiva u godinama niti u fizičkoj snazi, već u intelektu i natprirodnim moćima. Kada u svojoj okolini više ne osjeća opasnost, njene čudesne sposobnosti nestaju, što Dahl objašnjava zauzetošću Matildinog mozga informacijama primjerene intelektualne težine u razredu za nadarene. Na kraju romana Matildini roditelji moraju pobjeći pred zakonom, a nju ostavljaju na brizi učiteljici Slatkić, na obostrano zadovoljstvo učiteljice Slatkić i Matilde.

Tako Matilda svojim naporima ne samo prekida, već i uspješno dokida pretpostavljenu »tradiciju zlostavljanja«⁴⁹ i time u potpunosti uklanja svaku mogućnost negativnog djelovanja odraslih zlostavljača i korigirajući svoje ponašanje i sposobnosti u skladu sa situacijom.

Osim toga, iako je Matilda u početnoj poziciji transformacije lika djevojčica koju se zlostavlja, ona niti u jednom trenutku nije žrtva. U skladu s time, dječji čitatelji ju ne sažalijevaju, već joj se dive.⁵⁰

Zaključak

Analizirajući *Matildu* pomoću osnovnih pojmova u fenomenu zlostavljanja i zanemarivanja djece, pronašli smo niz jasno naznačenih situacija zlostavljanja i zanemarivanja. Odrasli likovi su ili zlostavljači pa ih treba kazniti ili pak sami ostaju ravnodušni prema zlostavljanju, pa im nije posvećena gotovo nikakva pažnja. Djecu, kao žrtve zlostavljanja, karakteriziraju dva tipa odnosa prema zlostavljačima. Jedan tip su djeca tipične žrtve nasilja, koje obuzima neopisiv strah pri samom spomenu zlostavljača te ne vide rješenje svoje nedaće. Drugi tip su djeca koja se na sve sebi moguće načine bore protiv zlostavljača i pokušavaju ga pobijediti. U drugi tip ubrajamo i Matildu, kojoj je dana tolika intelektualna moć i duhovna snaga da ona ni u jednom trenu ne posumnja u negativnost postupaka zlostavljanja. Sigurna je u svoju zadaću i sudbinu koju mora ispuniti te se ni u jednom trenu ne prepušta negativnim mislima. Naposljetku, kao prava junakinja pobjeđuje sve zlo u svojoj okolini i vlastitim trudom ostvaruje uvjete potrebne za svoju sreću i sreću svoje voljene učiteljice Slatkić.

Dahl je preko Matilde osnažio žrtve nasilja. Matilda je inspiracija, osnaženo dijete kojemu je dana moć da mijenja zlostavljačku okolinu, te odabire život bez

⁴⁷ Usp. James POPE, Julia ROUND, Children's responses to heroism in Roald Dahl's *Matilda*, *Children's Literature in Education*, 46 (2015) 3, 257-277.

⁴⁸ Usp. Yeni, Mariska, *Children's Revenge...*, 165.

⁴⁹ Miljević-Ridički, *Zlostavljanje...*, 545.

⁵⁰ Usp. Dumanli Kadizade, Karaz, *Examining...*, 109.

nasilja i izbori se za nj. Ona je tvorac svoje sreće i sretnog djetinjstva koje svako dijete zaslužuje. Osim toga, ovo djelo zasigurno je i svojevrsna katarza za Dahla, koji se svoj čitav odrasli život u svojim djelima za djecu oštro obračunavao sa svima koji nisu sposobni djeci adekvatno pružiti potrebnu brigu i ljubav, što je odraz njegovog djetinjeg sna o osveti svojim odraslim zlostavljačima.⁵¹

Ovo književno djelo, osim svoje umjetničke vrijednosti, ima i vrijednost za djecu žrtve zlostavljanja. Ono može poslužiti kao predložak za rad s djecom žrtvama u nastavi, ali i u samostalnom čitanju može djeci mnogo pružiti. Prije svega, djeca mogu pronaći inspiraciju za duhovnu snagu u liku Matilde, osnaženog djeteta kojemu je dana moć da mijenja zlostavljačku okolinu, te odabire život bez nasilja i izbori se za nj.

⁵¹ Usp. Yeni, Mariska, *Children's Revenge...*, 164.

Ivana Milković*

Child Abuse and Neglect in Children's Literature: Matilda's Case

Summary

This paper analyses the main and secondary characters in *Matilda* written by Roald Dahl. Matilda's characteristics and actions are investigated from a perspective of child abuse and neglect in children's literature. Examples of different direct and indirect physical and emotional abuses are presented, as well as examples of neglect found in the book. Matilda, the main character and a heroine, develops her intellect to the point when they represent fantastic elements of the story, only to solve her own problematic situation. Matilda, in some cases portrayed as a modern Cinderella, has an active and the most important role in her own childhood, which she takes on without fear. Secondary characters and their role in Matilda's confrontation to abusers are analysed together with fantastic elements which are needed for Matilda's final triumph over abuse. Adult characters in the story are either abusers or indifferent towards the abuse. Children, as victims, react to abuse in two ways: as victims traumatized and paralysed by the fear and horror of the abuse that see no way out of the situation, or as victims who fight with all resources at their disposal to conquer and defeat their abusers. Matilda falls into the latter category. Her resourcefulness, intellect and spirit fuel her in her strong belief that abuse is not right. She is so sure in her own path and won't let negative thoughts to influence her. In the end she truly conquers evil with her own efforts and becomes a true heroine not only in her own life, but also in her surroundings, fulfilling conditions for a happy childhood.

Key words: character analysis, child abuse and neglect, children's literature, Roald Dahl, Matilda.

(na engl. prev. Ivana Milković)

* Ivana Milković, PhD, Assis. Prof., University of Zagreb, Faculty of Teacher Education; Address: Savska cesta 77, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: ivana.milkovic@ufzg.hr.